

והוא עד או ראה או ידע

וְנָפֶשׁ כִּי תִחַטָּא וְשָׁמְעָה קוֹל אֱלֹהִים וְהוּא עֵד אוֹ רֹאֶה אוֹ יָדַע אִם לֹא יִגִּיד וְנִשְׂא עֹנוֹ: (ויקרא ה א)

תוספתא מסכת שבועות (צוקרמאנדל) פרק ג הלכה ח

"והוא עד" - לא עד מפי עד, ולא מפי בת קול, ולא מקול הברא. ¹ "והוא עד" - בשני עדים הכתוב מדבר. אתה אומר בשני עדים הכתוב מדבר, או אינו אלא בעד אחד? תלמוד לומר: "לא יקום עד אחד" ... כל מקום שתפס הכתוב עד סתם, הרי הוא בכלל שנים, עד שיפרוט לך הכתוב אחד. "הוא" - עד הכשר לעדות. "ושמענה" - להוציא את החרש. "או ראה" - להוציא את הסומא. "או ידע" - להוציא את השוטה. "אם לא יגיד ונשא עונו" - להוציא את האילם. אילו דבר הראשונים. ²

ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה קעח

והמצוה הקע"ח היא שצונו להעיד בבית דין בכל מה שנדעהו. בין שיהיה בו מיתת מי שהעדות עליו או הצלתו, הפסד ממנו או הרוחתו, אנחנו חייבים להעיד זה כלו ולהודיע הדיינין מה שראינו או שמענו. והנה הביאו רבותינו עליהם השלום ראייתם על חיוב הגדת העדות מאמרו יתעלה (ויקרא ה) והוא עד או ראה או ידע. והעובר על מצוה זו והוא שיכבש העדות ענשו גדול והוא אמרו יתעלה (שם הוב' בל' רצז) אם לא יגיד ונשא עונו. וזה דבר כללי. ³

ספר החינוך מצוה קכב - מצוות עדות

להגיד העדות בפני הדיינין בכל מה שנדעהו, בין שיתחייב בעדות מיתה או ממון המועד עליו, או שיהיה הצלתו בממונו או בנפשו, שנאמר: "והוא עד או ראה או ידע אם לא יגיד ונשא עונו" [ויקרא ה א]. בכל ענין חובה עליו להגיד העדות לפני הבית דין.

ואולם חילוק יש בין דיני ממונות לדיני נפשות ושאר איסורין שבתורה, שבדיני ממונות אין אדם חייב להעיד עליהם מעצמו אלא אם כן יתבענו בעל הדבר או בית דין. ובדיני נפשות ובעדות שאר איסורין שבתורה כגון שראה אחד שעבר על איסור, וכן בעדות נפשות כגון שראה מי שהרג חברו, או בעדות מכות שהכה האחד את חברו, בכל זה חייב אדם לבוא מעצמו ולהגיד העדות לפני הבית דין. כדי לבער הרע ולהפריש בני אדם מאיסור. ⁴

משנה מסכת שבועות פרק ד

שבועת העדות כיצד? אמר לשנים: בואו והעידוני - שבועה שאין אנו יודעין לך עדות, או שאמרו לו: אין אנו יודעין לך עדות - משביע אני עליכם ואמרו: אמן - הרי אלו חייבין. ⁵

¹ הברה.

² הלכות רבות בגדרי עדות ודיניה לומדים מהפסוק שלנו. ראה בפרט ההלכה המחייבת את שני העדים לראות ביחד ("לעולם אין עדותן מצטרפת עד שיראו שניהם כאחד", סנהדרין ל ע"א), אשר נובעת מגיבוש העיקרון בתוספתא שלנו ש-"והוא עד" הם שני עדים. לעומת זאת, ראה דווקא "הרחבה" בכיוון של אפשרות עדות ראה ואפשרות של עדות ידיעה: "ר' יוסי הגלילי אומר, הרי הוא אומר: והוא עד או ראה או ידע, בעדות המתקיימת בראה בלא ידיעה ובידיעה בלא ראה הכתוב מדבר" (שבועות לג ע"ב, ראה שם שזה רק בדיני ממונות). ואנו נתמקד בעצם החובה להעיד. וגם בעניין זה לא נוכל להשקות מלוא הדלי, רק טיפין טיפין..

³ וביד החזקה, הלכות עדות פרק א הלכה א-ב, כותב הרמב"ם: "העד מצווה להעיד בבית דין בכל עדות שיועד, בין בעדות שיחייב בה את חברו בין בעדות שיזכהו בו, והוא שיתבענו להעיד בדיני ממונות שנאמר והוא עד או ראה או ידע אם לא יגיד ונשא עונו. היה העד חכם גדול והיה בבית דין פחות ממנו בחכמה, הואיל ואין כבודו שילך לפניו עשה של כבוד תורה עדיף ויש לו להימנע, במה דברים אמורים? בעדות ממון. אבל בעדות שמפריש בה מן האיסור וכן בעדות נפשות או מכות, הולך ומעיד, שנאמר: אין חכמה ואין תבונה לנגד ה', כל מקום שיש חילול השם אין חולקין כבוד לרב". ראה דברינו [גדול כבוד הבריות](#) בפרשת משפטים.

⁴ החובה להעיד על אירוע שקרה, לטוב או לרע, בדיני נפשות, איסורים או ממונות היא ברורה. ראה גם פסחים ק"ג ע"ב: "ג' הקב"ה שונאין: היודע עדות בחברו ואינו מעיד לו" (וגם: "הרואה דבר ערוה בחברו ומעיד בו יחיד", שם). אבל נראה שהעונש למי שאינו מעיד הוא בידי שמים ולא בידי אדם, ראה בבא קמא נה ע"ב: "ארבעה דברים העושה אותם פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים ... היודע עדות לחבירו ואינו מעיד לו". היינו, אין בית דין יכול לכפות אדם להעיד או להעניש מי שמסרב להעיד והכל בין אדם לחברו ובינו לבין קונו ומצפוננו. גם אין הכובש עדותו בכלל הפסולין לעדות (תשובות הגאונים, שערי צדק, חלק ד, שער ז סימן ז).

⁵ נקודת החולשה של דיני ממונות שבהן אין חובה להעיד כמו בדיני איסורים ונפשות (כפי שראינו בספר החינוך זה עתה), היא, לעתים, גם נקודת חוזקה, משום שבדיני ממונות קיים הדין של "שבועת העדות" שבה בעל הדין משביע את העדים שיבואו ויעידו ואם הם מתכחשים הם עוברים על השבועה וזהו שכתוב בפסוק שלנו: "ושמענה קול אלה". ועל זה צריך להביא קרבן עולה ויורד ככתוב בהמשך הפסוקים שם: "והיה כי יאשם לאחת מאלה והתוודה אשר חטא עליה: והביא את אשמו לה' על חטאתו אשר חטא וקָבַה מן הצאן פְּשָׁבָה או שְׁעִירַת עִזִּים לְחֻטָּאת". אלא שיש סייגים רבים לדין שבועת העדות, מקצתם מוזכרים להלן.

משביע אני עליכם אם לא תבואו ותעידוני שאמר איש פלוני ליתן לי מאתים זוז ולא נתן - הרי אלו פטורים, שאין חייבין אלא על תביעת ממון כפקדון.⁶ משביע אני עליכם כשתדעו לי עדות שתבואו ותעידוני - הרי אלו פטורים, מפני שקדמה שבועה לעדות.⁷ עמד בבית הכנסת ואמר: משביע אני עליכם שאם אתם יודעין לי עדות שתבואו ותעידוני - הרי אלו פטורין (עד שיהא מתכוין להם).⁸ ... שלח ביד עבדו, או שאמר להן הנתבע: משביע אני עליכם שאם אתם יודעין לו עדות שתבואו ותעידוהו - הרי אלו פטורין, עד שישמעו מפי התובע.⁹

סנהדרין פרק ד משנה ה

כיצד מאיימין את העדים על עדי נפשות? היו מכניסין אותן ומאיימין עליהן: שמא תאמרו מאומד, ומשמועה, יעד מפי יעד, ומפי אדם נאמן שמענו; או: שמא אי אתם יודעין שסופנו לבדוק אתכם בדרישה ובחקירה. הו יודעין שלא כדיני ממונות דיני נפשות. דיני ממונות - אדם נותן ממון ומתכפר לו. דיני נפשות - דמו ודם זרעיותיו תלוין בו עד סוף העולם... לפיכך נברא אדם יחידי, ללמדך, שכל המאבד נפש אחד מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא. וכל המקיים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא. ומפני שלום הבריות, שלא יאמר אדם לחבירו: אבא גדול מאביך. ושלא יהו מינין אומרים: הרבה רשויות בשמים. ולהגיד גדולתו של הקב"ה, שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד וכולן דומין זה לזה ומלך מלכי המלכים הקב"ה טבע כל אדם בחותמו של אדם הראשון ואין אחד מהן דומה לחבירו. לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר: בשבילי נברא העולם. ושמא תאמרו: מה לנו ולצרה הזאת? והלא כבר נאמר: "והוא עד או ראה או ידע אם לא יגיד ונשא עונו."¹⁰ ושמא תאמרו: מה לנו לחוב בדמו של זה? והלא כבר נאמר: "ובאבוד רשעים רנה" (משלי יא ז).

11

מדרש תנחומא (בובר) פרשת ויקרא סימן יד

"והוא עד או ראה או ידע (ויקרא ה א). זהו שאומר הכתוב: "חולק עם גנב שוֹנֵא נֶפְשׁוֹ אֶלֶה יִשְׁמַע וְלֹא יִגִּיד" (משלי כט כד). מי גרם לאדם שיאמר עליו נפש כי תחטא? אלא מפני שלא בא והגיד לחכם פלוני גידף שמו של הקב"ה. לפיכך חולק עמו עונותיו, שנאמר: "ואם לא יגיד ונשא עונו" (ויקרא ה א).¹²

מדרש תנחומא (בובר) פרשת ויקרא סימן טו

"נפש כי תחטא ושמעה קול אלה והוא עד או ראה או ידע" - אמר הקב"ה: אם בקשת להעיד - העד, ואם לאו, אני מעיד, שנאמר: "והוא עד". ומנין שנקרא הקב"ה יעד? שנאמר: "ואנכי היודע ועד נאום ה' " (ירמיה כט כג).¹³

⁶ שבועת העדות אינה נוהגת בהתחייבויות והבטחות, אלא בתביעה בגין אירוע ממון ממש, כגון חוב, או פיקדון שיש להחזיר.

⁷ אי אפשר להשביע את העדים מראש. התורה אמרה: "והוא ראה או ידע, אם לא יגיד ונשא עונו". עדות קודמת לשבועה.

⁸ אי אפשר לפנות לציבור רחב ולהשביע אותם באופן כללי, גם אם העדים נמצאים שם. צריך לייחד את העדים.

⁹ השבעת העדים היא מפי התובע עצמו, עד שיאמר להם במפורש: בואו והעידוני וכפי שהמשנה ממשיכה שם ואומרת: "משביע אני עליכם, מצוה אני עליכם, אוסרכם אני וכו'. ובגמרא שם: "ראוהו (את התובע) שרץ אחריהם. אמרו לו: מה אתה רץ אחרינו? שבועה שאין אנו יודעים לך עדות - פטורים. עד שישמעו מפיו". ויתר דיני שבועת העדות הרי הם מפורטים במסכת שבועות שם וכן ביד החזקה לרמב"ם, הלכות שבועות, פרק ט.

¹⁰ פירוש ברטנורא שם: "וחייבים אתם להגיד מה שראיתם". ורש"י: "עליכם מוטל חובה ונשיאות עון אם לא תגידו מה שראיתם".

¹¹ נראה שהמילים: "והוא עד" מהדהדת לאורך המשנה כולה (לא רק בסופה, בה הפסוק שלנו מוזכר במפורש). "והוא עד" - רק אם באמת ראית ויש לך עדות אמיתית שהרי סופך לעמוד בדרישה וחקירה. "והוא עד" שהאדם נברא בצלם והוא עולם שלם ולכן מחד גיסא אוי למי שמרשיע אדם חף מפשע ומאידך גיסא אוי למי שנותן לרוצח שנטל חיי אדם לצאת בלא דין. "והוא עד" - אין להתחמק מהאחריות הקשה הזו לבוא ולתת עדות. עכ"פ, מהמשנה עולה שהדילמה הקשה של אזהרת העדים לומר מה שראו או שמעו מצד אחד, עד כדי איום עליהם ("כיצד מאיימים"?); ועידודם לבוא ולהעיד ולא להתחמק מעימות לכאורה לא להם, מצד שני, היא דבר עתיק ויסודי בעולם המשפט.

¹² נחזור לנושא חובת האדם להעיד לחברו ולסייע לבית הדין להגיע לחקר האמת. החידוש כאן הוא ברעיון שמי שמסרב להעיד נעשה שותף לרשע וכמוהו כמו חולק עם הגנב. ראה איך החצי השני של הפסוק ממשלי: "אֶלֶה יִשְׁמַע וְלֹא יִגִּיד" מתאים לפסוק שלנו: "וְיִשְׁמַע קוֹל אֶלֶה ... אִם לֹא יִגִּיד". מכאן ההשוואה המתבקשת שעד שראה או ידע ואינו מעיד הוא כמו חולק עם הגנב. ומכאן קצרה הדרך גם לשבועת שקר, ראה מכילתא דרבי ישמעאל משפטים - מס' דנזיקין פרשה יג: "רבי שמעון בן יוחאי אומר: הרי הוא אומר: חולק עם גנב שונא נפשו. משלו משל למה הדבר דומה? לאחד שהיה יוצא מביתו של חבירו טעון כלים, מצאו חברו ואמר לו, מה אתה עושה, אמר לו טול חלקך ואל תגד לאדם, לאחר זמן בא בעל הגניבה ואמר לו, משביעך אני שלא ראית לפלוני טעון כלים יוצא מביתו, אמר לו, שבועה שאיני יודע [מה אתה מדבר], הרי זה מתחייב בנפשו, ועליו הוא אומר חולק עם גנב שונא נפשו".

¹³ ובמדרש אגדה (בובר): "ונפש כי תחטא ושמעה קול אלה והוא עד אמר הקב"ה אם תודה הרי מוטב, ואם לאו אני מעיד שנאמר והוא עד, ומנין שהקב"ה עד, שכן הוא אומר אנכי היודע ועד נאום ה' ". מי שאינו מעיד, או מודה, סופו שהקב"ה יעיד במקומו, או בו. ועדות של הקב"ה היא אזהרה חמורה אם לא עונש ממש: "העידותי בכס היום את השמים ואת הארץ" (דברים ל יט, ד כו) וכן: "והייתי עד ממחר במכשפים ובמנאפים" (מלאכי ג ה). הרי לנו גם רמז שמי שאינו מעיד דינו בידי שמים (ראה הערה 3 לעיל).

מסכת יומא דף פה עמודים א- ב

... נענה רבי עקיבא ואמר: "וכי יזיד איש על רעהו ... מעם מזבחי תיקחנו למות" (שמות כא ד). מעם מזבחי - ולא מעל מזבחי. ואמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: לא שנו אלא להמית, אבל להחיות - אפילו מעל מזבחי.¹⁴

ויקרא רבה פרשה ו סימן א

"ונפש כי תחטא ושמעה קול אלה והוא עד או ראה או ידע, אם לוא יגיד ונשא עונו" – זהו שכתוב: "אל תהי עד חנם בְּרֵעֶךָ וּבְהִפְתִּיתָ בְּשִׁפְתֶיךָ: אל תאמר כְּאִשֶׁר עָשָׂה לִי כִּן אֲעֲשֶׂה לוֹ אֲשִׁיב לְאִישׁ כְּפָעֻלוֹ" (משלי כד כח-כט). "אל תהי עד חנם" - אלו ישראל, שנאמר: "ואתם עדי נאום ה' ואני אל" (ישעיה מג יב). "ברעך" - זה הקב"ה, שנאמר: "רעך ורע אביך אל תעזוב" (משלי כז ז). "והפיתית בשפתיך" - מאחר שפיתיתם אותו בסיני ואמרתם: "כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע" (שמות כד ז), לסוף מ' יום אמרתם לעגל: "אלה אלהיך ישראל" (שם לב ד). אמר ר' אחא: זוהי רוח הקדש, סניגוריא היא, מלמדת זכות לכאן ולכאן. אומרת לישראל: "אל תהי עד חנם ברעך" ואח"כ אומרת להקב"ה: "אל תאמר כאשר עשה לי כן אעשה לו". א"ר יצחק: כתיב: "והמה כאדם עברו ברית" (הושע ו ז), ברם הכא: "כי אל אנכי ולא איש" (שם יא ט).¹⁵

ראובן היה יודע לשמעון עדות. אמר לו: בא אתה להעיד לי עדות זו? אמר לו: הן. כשנכנס לדין חזר בו. ורוח הקודש אומרת לו: "והפיתית בשפתיך" - מאחר שפיתית אותו בשפתיך והכנסת אותו לדין, חזרת בך?! מחר באה עדות לראובן אצל שמעון, מה יעשה? אל תאמר: "כאשר עשה לי כן אעשה לו". אם תאמר: "אשיב לאיש כפעולו", והלא כבר נתנה תורה איפופסין: "והוא עד או ראה או ידע אם לא יגיד ונשא עונו".¹⁶

"חולק עם גנב שונא נפשו אלה ישמע ולא יגיד" (משלי כט, כד).¹⁷ מעשה בשלטון אחד בקיסרי שהיה מנגיד את הגנבים והורג את הקבלנים.¹⁸ היו בני המדינה מלעיגינן¹⁹ עליו ואומרים: עֲשֶׂה זֶה כְּרֵאוֹי? הוציא כרוז במדינה ואמר: כל העם - לקמפון.²⁰ מה עשה? הביא חולדות ונתן לפניהם מנות. והיו החולדות נוטלות את המנות ומוליכות לחורים. למחר הוציא כרוז במדינה ואמר: כל העם - לקמפון.²¹ הביא חולדות ונתן לפניהם מנות וסתם את החורים. והיו נוטלות את המנות ומוליכות אותן לחורין ומוצאות אותן מסותמות ומחזירות אותן למקומן. לומר, שהכל מן הקבלנין.²² הרי מן המלכות. ומן המעשה מנין? ראובן גנב לשמעון ולוי ידע בו. אמר לו: אל תפרסמי ואנחנו מתחלקים. למחר הדין נכנס לבית הכנסת, שמע קול מכריז ואומר: "והוא עד או ראה או ידע". מה יעשה? ישתוק? והלא כבר נתנה תורה אפופסין: "והוא עד או ראה או ידע".²³

שבת שלום

מחלקי המים

¹⁴ כבר הבאנו גמרא זו בדברינו [חלל עליו שבת אחת](#) בפרשת כי תשא. מעם מזבחי – שמורידים כהן מעבודתו לצורך מתן עדות. אי אפשר לעמוד ולשרת בקודש ובה בעת לכבוש עדות.

¹⁵ בניגוד למדרשים רבים אחרים, מדרש זה פותח דווקא באגדתא ומשם עובר להלכה. הוא מתחיל בשימוש המושאל של הפסוק ההלכתי שלנו, לתיאור היחסים בין כנסת ישראל והקב"ה. הַרְעָה הוּא הַקְב"ה וְאִילּוּ הָעֵד שְׂאִינוּ מְמַלֵּא אֶת הַבְּטַחְתּוֹ (שמתגלית כהבטחת שווא ופיתוי שפתיים) הוא עם ישראל. הוא עם ישראל. וְאֵלֶּפְכָן, בעל הדין שהעיד אכזב אותו אינו משיב לו כגמולו, כי בסופו של דבר הוא אכן "אל ולא איש" והוא רחום וחנון וסולח. יש במדרש זה ערבוב של אגדתא, הלכה ומוסר ולא בסדר שאנו רגילים.

¹⁶ אף אתה, להלכה, אל תקום ואל תטור וגם אם חברך אכזב אותך ולא קיים את הבטחתו להעיד עבורך, אם יזדמן לך אח"כ מקרה הפוך, אתה תעיד ולא תתחשבן איתו. הלכה הלומדת מאגדה. מה הקב"ה מעיד לטובת עם ישראל ומנסה לזכותם בדין, על אף שפיתו ואכזבו אותו במעשה העגל (ולאורך הדורות), אף אתה, ביחסיך עם חברך, אל תתחשבן ואל תנטור. שהרי בכל מקרה לגופו: "אם לא יגיד ונשא עונו".

¹⁷ אנחנו חוזרים לפסוק במשלי שכבר ראינו במדרש תנחומא בבובר לעיל ולרעיון שמי שאינו מעיד ואינו מסייע בעקירת הרע, נעשה לו שותף. אבל הפעם, מכיוון אחר.

¹⁸ את הגנבים הוא היה מלקה (מנגיד), אבל את העונש הכבד, הריגה, קבלו הקבלנים. אלה שסחרו בסחורה הגנובה. אלה שקנו מהגנבים.

¹⁹ נוסח אחר: מלעיזים.

²⁰ קמפוס. מגרש ציבורי, מקום לאסיפות, תחרויות ומשחקי שעשועים ציבוריים.

²¹ הצגה חוזרת אבל אחרת כפי שנראה.

²² הכל אשמת הקבלנים הסחורים ברכוש גנוב. ראה גיטין דף מה עמוד א: "לאו עכברא גנב אלא חורא גנב" – לא העכבר גנוב, אלא החור גנוב, היינו היכולת של הגנב לשמור על הגניבה (שלא יגנבו ממנו) ועוד לסחור בה. ויש שחולקים שם ואומרים: "אי לאו עכברא, חורא מנא ליה?" סוף סוף הגנב הוא שגנב ואין להאשים את החור. דלת חנות פתוחה אינה צידוק לגניבה.

²³ השווה עם ההלכה שראינו במשנה שבועות לעיל בדיני שבועת העדות: "עמד בבית הכנסת ואמר: משיב אני עליכם שאם אתם יודעין לי עדות שתבואו ותעידוני - הרי אלו פטורין (עד שיהא מתכוין להם)". בעל הדין לא יכול להשביע ציבור רחב, גם אם עדיו נמצאים שם. הוא חייב לייחד את העדים ולפנות ישירות אליהם. אבל העדים שיודעים את האמת, צריכים להפנים את שבועת התורה שעומדת מהר סיני ומצווה לנו: "והוא עד או רָאָה או יָדַע אם לוא יגיד וְנָשָׂא עוֹנוֹ".

מים אחרונים: ראה פירוש אבן עזרא הפירוש הקצר שמות פרק טו פסוק יח: "וטעם לעולם ועד - על דעת חכם ספרדי לעולם ולנראה. ואחרים אמרו שהוא כמו היודע ועד (ירמיה כט, כג), שפירושו: והעד. והטעם - שהוא מלך, והוא עד על כל לב שימליכנו". לעולם ועד - עדות לעולם.